

***Kutadgu Bilig*'de Geçen -DX bol- Yapısı Üzerine Düşünceler**

Engin ÇETİN*
(Adana)

kişi könlü tüpsüz teñiz teg turur
bilig yinçü sanı tüpinde yatur (KB 211)

teñizdin çıkarmasa yinçü kişi
kerek yinçü bolsun kerek say taři (KB 212)

Özet: Sadece Karahanlı Türkçesinin değil genel olarak bütün Türk dünyasının ve Türk dili tarihinin en önemli eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig*, barındırdığı derin felsefe yanında dil malzemesi olarak da bize birçok farklı yapıyı sunmaktadır. Bu yapılardan biri de dönemin diğer eserlerinde görülmeyen -DX bol- yapısıdır. *Kutadgu Bilig*'de ve Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası) ile *Atebetü'l-Hakayık*'ta -DX belirli geçmiş zaman eki ile bol- fiilinin art arda geldiği ondan fazla örnek olsa da bu örneklerin çoğu belirli geçmiş zaman eki -DX ile tamamlanmış bir cümlenin ardından bol- ile başlayan devrik yapıdaki bir başka cümlenin varlığıdır. Dolayısıyla bu tür yapılarda -DX bol- birlikteliği söz konusu değildir. Sadece *Kutadgu Bilig*'deki üç örnekte -DX bol- birleşik yapısına rastlanır. Bu birleşik yapının başka eserlerde kullanılmayışı, yapının aruz vezni sebebiyle var olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bu çalışmada bu soruya cevap aranırken bu ve benzeri yapıların anlam özellikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Karahanlı Türkçesi, *Kutadgu Bilig*, birleşik fiiller, -DX bol-.

Abstract: *Kutadgu Bilig*, is one of the most important works not only of

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ecetin@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5720-9126.

Karakhanid Turkish, but also of the entire Turkic world in general and the history of the Turkish language. In addition to its deep philosophy, *Kutadgu Bilig* contains many different structures. One of these structures is the *-DX bol-* form, which is not seen in other works of the period. There are more than ten examples in *Kutadgu Bilig*, the *Qur'an Translation* (Rylands' copy) and *Atebetü'l-Hakayık*, which are works of Karakhanid Turkic period, in which *-DX* definite past tense suffix and *bol-* verb occur consecutively. However, most of these examples involve the presence of a sentence completed with the definite past tense suffix *-DX*, followed by a inverted sentence beginning with *bol-*. Therefore, the combination of *-DX bol-* is not present in these types of constructions. The compound structure of *-DX bol-* is found only in three examples in *Kutadgu Bilig*. The absence of this compound structure in other works raises the question of whether it exists due to the requirements of the aruz meter. This study will focus on the semantic features of such structures while seeking answers to this question.

Keywords: Karakhanid Turkish, *Kutadgu Bilig*, compound verbs, *-DX bol-*.

Giriş

Bol- fiili *er-* ve *tur-* fiilleriyle birlikte Türkçenin ana yardımcı fiillerinden biri olarak kabul edilmiştir. Türkçedeki bazı yardımcı fiillerin yardımcı fiil olma süreçleriyle ilgili olarak K. Eraslan üç aşamadan söz etmiştir. Bu aşamalardan birincisi fiillerin müstakil olarak kullanılma aşaması; ikincisi müstakil fiil ve yardımcı fiil olarak kullanılma aşaması ve üçüncüsü yardımcı fiil olarak kullanılma aşamasıdır (2009: s. 421). Aslında Eraslan'ın da eserinde belirttiği gibi bu görüşün temelini A. von Gabain'in görüşlerinde bulmak mümkündür. Gabain *er-*, *bol-* ve *tur-* fiillerinin sık kullanılmaları sebebiyle zamanla tam anlamlarını kaybederek önce modal yardımcı fiil sonra da yardımcı fiil olduklarını belirtmektedir. Ona göre en erken *er-*, en son da *tur-* fiili anlamını kaybetmiştir (1959: s. 40). *Er-*, *bol-* ve zaman zaman *tur-* fiilleri yardımcı fiil olarak görev alırlar. Yine Gabain, bu fiillerin kurduğu birleşik yapılarla ilgili olarak şunları belirtir: “Bu yardımcı fiiller doğaları gereği hiçbir zaman zarf-fiillerle değil çekimli fiil biçimleriyle, özellikle de isim durumunda olanlarla ve bütün isim

çeşitleriyle birleşirler” (AGr. 1950 s. 115). Ş. Tekin de *er- bol-* ve “pek az olarak” *tur-* fiillerinin “isim cümlelerinin yüklemine teşkil etmek”, bazı zarf-fiillerle ve isimlerle birleşerek “gereklilik” bildirmek ve başka tasvirî fiil yapıları oluşturmak işlevlerinden söz etmiştir (1991: s. 98). Gabain’ın yukarıda belirttiğimiz “daß sie sich nie mit Konverben (hiçbir zaman zarf-fiillerle birleşmezler)” ifadesine karşılık Ş. Tekin’in ifade ettiği gibi *bol-* (ve diğer iki yardımcı fiilin) zaman zaman zarf-fiil ekleriyle birleştiği görülür. Zaten Gabain, 1938’de yayımladığı *Briefe der uigurischen Hüen-tsang Biographie* adlı çalışmasında *er-* ve *bol-* fiillerinin büyük çoğunlukla isim çeşitleriyle birleşmesine rağmen eserde ve başka yerlerde pek çok kez -gAll *bol-* yapısına rastlandığını belirtmiş, bugünkü Türk dillerinden -p *bol-* (ve *bol-* fiilinden gelişen *bul-*) yapısındaki örnekleri sıralamıştır (1938: s. 30). A. Temir, K. Kudara ve K. Röhrborn ise *Die alttürkischen Abitaki-Fragmente des Ethnografya Müzesi* başlıklı çalışmalarında bu tür yapıların -gAll *bul-* şeklinde okunması ve değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (1984: s. 22 vd.). T. Tekin ise konuyla ilgili çalışmasında bu görüşe karşı çıkmış, Röhrborn’un BT II’deki -gAll *bol-* okuyuşunu ve diğer metinlerdeki örnekleri de göz önünde bulundurarak yapının -gAll *bol-* şeklinde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir (2006: s. 63 vd.). Buna karşılık J. Wilkens BT 25’te konuyu ele almış, Toharca *kälp-* fiilinin çevirisi olduğunu iddia ederek yapıyı -gAll *bul-* şeklinde değerlendirmiştir (2007: s. 318-319). Wilkens’in bu düşüncesi sonrasında H. Aydemir’in de belirttiği gibi (2014: s. 56) daha önceki HT VII, HT VIII ve UW yayınlarında fiili *bol-* olarak değerlendiren K. Röhrborn, 2010’daki UW yayınında -gAll *bul-* olarak ele almıştır. Aydemir’in ifadesine göre Y. Kasai de Wilkens’in etkisiyle fiili *bul-* olarak okumayı tercih etmiştir. Aydemir daha önceki çalışmaları değerlendiren ve kendi görüşünü ortaya koyan çalışmasında Çince *de 得* ve Toharca *kälp-* fiillerinin yapıyla ilgisi bulunmadığını belirtmiş *Kutadgu Bilig*’deki yeterlilik bildiren -p *bol-* ve Modern Uygurcadaki -Gili *bol-* yapılarının Eski Uygurcadaki fiilin *bol-* şeklinde olduğunu ortaya koymuştur (2014: s. 55-61). M. Erdal’ın da -gAll *bol-* okuyuşunu tercih ettiğini belirtmekte yarar vardır (2004: s. 317). Rachmatullin, 1928 yılındaki *Die Hilfsverben und Verbal-Adverbien im Altaischen* başlıklı

çalışmasında *Kutadgu Bilig*'de ve *Rabguzi*'de görülen *-p bol-* yapısına değinmişti (1928: s. 6-8). A. Merhan da *Kutadgu Bilig*'deki tasvirî fiiller arasında *bol-* fiiliyle oluşan birleşiklere yer vermiş, eserdeki *-U bol-*, *-p bol-* yapısındaki örnekleri sıralamıştır (2012: s. 201). M. Erdal, *alk-*, *bar-*, *bol-*, *er-*, *id-*, *kal-*, *kel-*, *tur-*, *tut-*, *tüket-* ve *yori-* fiillerini Uygurcanın yardımcı fiilleri olarak saymıştır ancak Erdal, bunların tam bir liste olmayabileceğini çünkü bir fiilin asıl fiil mi, yardımcı fiil mi olduğunu belirlemenin her zaman kolay olmadığını belirtmiştir (2004: s. 248). Türkçe *er-* ve *bol-* yardımcı fiilleri kullanım açısından isim yapıları üzerine gelmek (*yok boltı* KT D 11; *kün boltı* KT D 7; *uluğ elig han bar erti* AY VIII 1151; *yagısız yavlaksız erti* AY Aç Bars 70); zarf-fiil eki almış yapılar üzerine gelmek (*öğretin-ü erürler* (HtGabain 2010), *işle-y-ü erelim* (HtGabain 1938: s. 30); *adırtlagalı bol-* AY II 5b/15) gibi kullanımları açısından birbirlerine benzerken *er-* fiili hikâye, rivayet, şart birleşik çekimlerini kurması yönüyle *bol-* fiilinden ayrılır. Buna ek olarak *er-* fiilinin “mevcut olmak” anlamı içerirken *bol-* fiili “önce böyle bir durum yokken sonradan olmak, sonradan bir başka hâl almak” gibi bir anlama sahiptir (Eraslan 2009: s. 424).

Bütün bu değerlendirmelerden hareketle yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü gibi konuyla ilgili çalışmalarda *bol-* fiilinin asıl fiil (*têrilip yetmiş er bolmuş* KT D 12, BK D 11) olarak kullanımı yanında yardımcı fiil olarak

a) isimler (veya sıfat-fiil ekleriyle isim olmuş geçici şekiller) üzerine gelmek: *kagan bol-* (KT D 5), *karı bol-* (T 56), *teñ bol-* (AY VII 707), *kazganmış bol-* (AY VI 229), *işledeçi bol-* (AY III 196/8), *alp bol-* (KB 5905), *arслан bol-* (KB 2048) ...

b) *-gAlı bol-* ve *-p bol-* yapısında zarf-fiil eki almış yapılar üzerine gelerek yeterlilik bildirmek: *körgeli adırtlagalı bol-* (AY II 5b/15), *tanuklagalı bol-* (AY III 19b/12), *yitip bolma-* (KB 5969)...

gibi işlevleri öne çıkarılmıştır.

Bu çalışmada *bol-* görev aldığı, tarihî dönem metinleri arasında sadece *Kutadgu Bilig*'de rastlanan *-DX bol-* yapısı ele alınacaktır. Tespit

edebildiğimiz kadarıyla, yapılan çalışmalarda bu konu üzerinde durulmamıştır.

Kutadgu Bilig, şairi Yusuf Has Hacib'in entelektüel özellikleri ve geniş bakış açısına sahip olması sebebiyle hem içerik yönüyle hem de dil özellikleri yönüyle -ve hacimli bir eser olmasının verdiği zenginlikle- bize farklı görüşler sunar. Böylelikle hem söz varlığı hem de yapı özellikleri bakımından başka eserlerde görülmeyen birtakım dil malzemesini *Kutadgu Bilig*'de görmek mümkündür. Örneğin *Kutadgu Bilig*'de sıklıkla ve *Atebetü'l-Hakayık*'taki az sayıdaki örnekte karşılaşılan şart eki -sA ile kurulan şartlı birleşik cümlelerde ana cümlenin belirli geçmiş zaman eki ile kurulması durumu (Fiil + -sA + Kişi Zamiri, Fiil + Belirli Geçmiş Zaman + İyelik Kökenli Kişi Eki) (Karaca Çetin 2017: s. 78-87) eseri diğer eserlerden ayıran önemli bir yapı özelliğidir. Bu çalışmada ele aldığımız -DX bol- birleşik yapısı da sadece *Kutadgu Bilig*'de kullanılmış olması bakımından önemlidir. Bu durum söz konusu yapıyı aynı zamanda tartışılır kılmaktadır. -DX bol- birleşik yapısı *Kutadgu Bilig*'de şu beyitlerde tespit edilmiştir:

yaşık yandı bolgay yana ornıña

balık kudrukındın kuzı burnıña (66)

. - - / . - - / . . - / . - . -

(-) (-)

Kutadgu Bilig, bilindiği gibi aruzun *fe'ülün / fe'ülün / fe'ülün / fe'ül* (*fa'ül*) kalıbıyla yazılmıştır. Eserde -DX bol- birleşik yapısının yer aldığı her üç beyitte de -DX hecesinin denk geldiği kısım açık hece gerektirmektedir. Bu sebeple -DX hecesinin kapalı bir hece olan ve yazılması durumunda aruz kusuru sayılacak olan -mİş eki yerine kullanılmış olabileceğini akla getirir. Eserin aruz kalıbı her üç beyitte de yukarıdaki gibi gösterilmiştir.

Beyitteki *yandı bolgay* ibaresinin A₂₀'de *tıntı bolgay*, B₁₃'te aynı şekilde *yandı bolgay* şeklinde yer aldığı metin yayınında belirtilmiştir (1947: s. 24). Eserin Viyana nüshasındaki *tıntı bolgay* şekli de -DX bol- yapısını

içermektedir. Dolayısıyla nüshadaki bu değişikliğin ele aldığımız konuyu etkileyecek bir yanı bulunmamaktadır. Beyit, Arat tarafından “Güneş balık-kuyruğundan (hût) kuzu-burnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü” (Arat 1959: s. 16). şeklinde aktarılmıştır. Çeviriden de anlaşıldığı gibi bu birleşik yapı atlanmış, yapının sadece *yandı* kısmı çevrilmiştir.

biziñ köñlümüz öldi bolga bu kün

hava nefis me kıldı boyun keğ yogun (4913)

. - - / . - - / . - - / . - -

(-) (-)

Beyitteki *öldi bolga* ibaresi diğer nüshalarda da aynı şekilde yer almıştır (Arat 1947: s. 490). Arat, beyiti “Hava ve nefis boynunun bu kadar kalınlaşmış olduğuna bakılırsa bizim gönlümüz bugün ölmüş olmalıdır” (Arat 1959: s. 154). Çeviriden anlaşıldığı gibi *öldi bolga* ibaresi “ölmüş olmalı” şeklinde gereklilik anlamıyla verilmiştir.

yaşıq yazdı bolğay örüglüg saçı

tiyiñ kiş öñi tuttı dünya içi (5825)

. - - / . - - / . - - / . - -

(-)

Kutadgu Bilig'de *-DX bol-* yapısının kullanıldığı sınırlı sayıdaki beyitten biri olan yukarıdaki beyitteki *yazdı bolğay* ibaresi de diğer nüshalarda aynı şekilde yer almıştır. Beyit, Arat tarafından “Güneş örülmüş saçını çözmüş olacak, dünya içi sincap ve samur rengine büründü.” (Arat 1959: s. 416) olarak çevrilmiş, *-DX bol-* ibaresi doğrudan “... -mAll.” olarak çevrilmese de gereklilik işlevli olarak anlaşılmıştır.

Arat, yukarıdaki üç beyitten birincisini belirli geçmiş zaman eki ile “döndü” olarak çevirmiş, diğer iki beyiti ise belirsiz geçmiş zaman yapısı ile “...-mXş ol- şeklinde günümüz Türkçesine aktarmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kutadgu Bilig’de -DX bol- yapısının tespit edildiği üç beyit ele alındığında her üç beyitte de bol- fiilinin -gA(y) ekli gelecek zamanı içermesi dikkat çekicidir. Bu birleşik yapının başka eserde tespit edilememiş olması, yukarıda da belirtildiği gibi -DX bol- yapısının eserde vezin gereği -mİş bol- yerine mi kullanıldığı sorusunu akla getirmektedir. -mİş bol- yapısı eserde on dört kez tespit edilmiştir. Bunların on ikisinde -mİş bolur, birinde -mİş boldı, birinde de -mİş bolayın şeklinde bir kullanım söz konusudur. -mİş bol- birleşik yapısında -gAy ekli gelecek zamanın kullanılmayışı da dikkat çeken bir durumdur.

Genel olarak Türkçenin birleşik fiil yapısı göz önünde bulundurulduğunda ve Eski Türkçe *bol-* fiilinin isimler (ek olarak sıfat-fiil eki almış yapılar) ve bazı zarf-fiil eklerinden sonra gelerek birleşik yapılar kurduğu düşünüldüğünde bir kip eki olan -DX ile *bol-* fiilinin bir araya gelmesi uygun değildir. Böylelikle söz konusu yapının vezin gereği açık heceye olan ihtiyaç sebebiyle -mİş bol- yerine kullanıldığı düşünülebilir ancak -mİş bolgay yapısının hiç geçmemesi bu ihtimali geçersiz kılar. Balasagunlu Yusuf’un şiir kabiliyeti göz önüne alındığında da -DX yerine -mİş kullanıldığı düşüncesinin ihtimal dâhilinde olmadığı anlaşılacaktır. Zira Yusuf, vezin gereksinimi nedeniyle kullanılmayan bir yapıyı ortaya çıkaracak değildir. Onun şairlik gücü, gerektiğinde söz konusu hece için başka bir açık hece bulacak güçtedir. Beyitlerimizdeki -DX bolgay yapısına karşılık yukarıda açıkladığımız -mİş bol- birleşik yapısının -gAy ekini hiç almamış olması da -DX bolga(y) yapısının özgün bir kullanım olduğunu açıkça gösterir. Buna ek olarak yukarıda belirtildiği gibi -gAll bol- yerini nasıl sadece *Divânu Lugâti’t-Türk’te -sA bol-* yapısına bırakıyorsa bu yapının da sadece *Kutadgu Bilig’e* özgü olması çok olağan dışı değildir.

Eserdeki *-DX bol-* yapısı ile aynı anlama sahip olmamakla birlikte Türkiye Türkçesi ağızlarında yaklaşıma bildiren *-DX ol-* yapısının varlığı (Doğan 2015: s. 105-114) da bu türden birleşimin mümkün olabileceğini yapısal açıdan göstermektedir.

O hâlde *Kutadgu Bilig*'deki *-DX bol-* (ve hatta daha da özelleştirirsek *-DX bol-ga(y)*) yapısının anlamı ve işlevi nedir? Bu yapı bizce, daha önce şahitlik edilen, tecrübe edilen ve gerçekleşmekte olan bir olayın bu şekilde, söylendiği gibi gerçekleşeceğine veya gerçekleşmiş olabileceğine dair bir beklentiye işaret etmekte, olayın gerçekleşme ihtimalinin yüksekliğine vurgu yapılmaktadır. Yapı, anlam özellikleriyle *bolgay kim* “umulur ki; sanki, adeta” ibaresini andırırsa da *bolgay kim* yapısı cümlede kendinden sonraki yapıyı işaretlemesi yönüyle kendinden önceki yapıyı işaret eden *-DX bol-* yapısından ayrılır. Bu sebeple burada ifade edilen düşünceler de göz önünde bulundurularak *Kutadgu Bilig*'de tespit edilen bu yapının dil bilgisi çalışmalarında değerlendirilmesi gereklidir.

Kısaltmalar

AGr.: *Alttürkische Grammatik* → Gabain, A. von (1950).

AY: *Altun Yaruk* → Ayazlı, Ö. (2012), Çetin, E. (2020a), Çetin, E. (2020b), Gulcalı, Z. (2013), Ölmez, M. (1991)

BK: *Bilge Kağan Yazıtı* → Tekin, T. (1988)

BT: *Berliner Turfantexte* → Wilkens, J. (2007)

D: *Doğu Yüzü*

HT: *Hüen-tsang (Hsüen-Tsang, Xuangzang) Biyografisi*

KB: *Kutadgu Bilig* → Arat, R. R. (1999)

KT: *Kültegin Yazıtı* → Tekin, T. (1988)

T: *Tunyukuk Yazıtı* → Tekin, T. (1994)

UW: *Uigurisches Wörterbuch* → Röhrborn, K. (1977-1998)

KAYNAKLAR

- Abik, A. D. (2014). "On the Word *Bolay ki* in Anatolian Turkish Texts / Anadolu Türkçesi Metinlerinde '*bolay ki*' Sözü Üzerine." *Discussions on Turkology Questions and Deuelopments of Modern Turkology Studies Türkoloji Tartışmaları, Başarı ve Zaaflarıyla Çağdaş Türkoloji*, s. 664-679.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. baskı.
- ___ (1998). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. baskı.
- ___ (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ___ (1992). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. baskı.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, H. (2014). "Eski Uygurcada Yeterlik Kipi -gAll bol- mu yoksa -gAll bul- mu?." *Dil Araştırmaları 14*, s. 55-61.
- Clauson, s. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Çetin, E. (2020a) *Altun Yaruk VII. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ___ (2020b). *Altun Yaruk VIII. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dankoff, R. (1983). *Yūsuf Khāss Hājib, Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig) A Turko-Islamic Mirror for Princes*. Chicago and London.
- ___ ve Kelly, J. (1982-1985). *Mahmūd el-Kāşgarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk) Part I-III*. Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7. Harvard.
- Doğan, T. (2015) "Mut Yöresi Ağzında "Yaklaşma" Bildiren -DI oldu- ve -(y)IK oluğ- Yapıları." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies 15/1*, s. 105-114.

- Eraslan, K. (2009). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ___ (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden - Boston: Brill
- Gabain, A. von. (1938). *Briefe der uigurischen Hüen-tsang Biographie*. SBAW, Phil-hist. Kl. Berlin.
- ___ (1950). *Alttürkische Grammatik*. Berlin.
- ___ (1959). “Das alttürkische.” *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden.
- Gulcalı, Z. (2013). *Eskî Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Bars” Öyküsü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalın, M. S. ve Ölmez, M. (2023). *Kaşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti’t-Türk, Türk dilinin ilk sözlüğü*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Karaca Çetin, G. (2016). “Kutadgu Bilig’de Şart Eki –sA’nın Farklı Bir Kullanımı Üzerine.” *International Journal of Language Academy* 4/4, s. 78-87.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap* (= 5. Bölüm) Suvarṇaprabhâsâtra. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 1, 1991.
- Merhan, A. (2012). “Kutadgu Bilig’de Betimleyici Eylemler.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research* 5/21, s. 196-208.
- Rachmatullin, G. R. (1928). “Die Hilfsverben und Verbal-adverbien im Altaischen.” *Ujb. VIII, 1-2*, S. 1-22.
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien 1-6*. Stuttgart: Steiner.
- Tekin, Ş. (1991) “Eski Türkçe.” *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 69-119.
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ___ (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg.
- ___ (2017). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Temir, A. – Kudara, K. ve Röhrborn, K. (1984) “Die alttürkischen Abitaki-Fragmente des Ethnografya Müzesi, Ankara.” *Turcica* 26, s. 13-28.
- Wilkins, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkischbuddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig*. Berliner Turfantexte 25. Turnhout: Akademie Der Wissenschaften.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I-III* (2015). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (Tıpkıbasım).